

**Sara
Nović**

MOTYL

**Dievča
vo vojne**

Dievča vo vojne

GIRL AT WAR

Copyright © 2015 Sara Nović

All rights reserved

Translation © Martina Šturcelová 2017

Design © Motýľ design 2017

Cover Photo ©

Slovak edition © Vydavateľstvo Motýľ 2017

ISBN: 978-80-8164-117-6

Všetky postavy a udalosti v tejto knihe, iné ako tie, ktoré sú verejne známe sú fiktívne a akákoľvek podobnosť so skutočnými osobami, živých alebo mŕtvych, je čisto náhodná.

Žiadna časť tejto knihy nesmie byť reprodukováaná, uložená vo vyhľadávacom systéme, prenášaná v akejkoľvek forme alebo akýmkoľvek prostriedkami bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

**Sara
Nović**

**Dievča
vo vojne**

VYDAVATELSTVO MOTÝL

Prišla som do Juhoslávie zistiť, čo sú skutočné dejiny z mäsa a kostí. Prišla som na to, že po zániku ríše môže svet silných mužov a žien s množstvom jedla a opojného vína pôsobiť iba ako hra tieňov. A že aj najstatočnejší jedinci si možno zohrievajú ruky pri ohni v márnej nádeji, že z tela vypudia chlad, ktorý nie je fyzický.

Rebecca Westová,
Čierne jahňa a sivý sokol

Pred okom mojej mysle mi splývajú obrazy – chodníky na poliach, lúky pri riekach, horské pastviny pomiešané s prejavmi skazy –, a najčudnejšie na tom je, že mám pocit, akoby som sa vracal domov práve pre tieto obrazy, nie pre dnes už nereálnu idylu svojho raného detstva.

W. G. Sebald,
Letecká vojna a literatúra

The Balkans, 1991

The Balkans, 2001

I.

OBE PADLI

1

Vojna v Záhrebe sa začala balíčkom cigariet. Napätie bolo cítiť aj predtým, v ďalších mestách sa šírili klebety o nepokojoch, no nič nevybuchovalo, nič sa nedialo priamo. Záhreb sa v lete doslova piekol zakliesnený medzi kopcami a väčšina ľudí ho v najhorúcejších mesiacoch vymenila za pobrežie. Spomínam si, že naša rodina trávievala dovolenku s mojimi starými rodičmi v jednej rybárskej dedinke na juhu. Srbi však zablokovali cesty k moru, teda tak to aspoň každý tvrdil, takže po prvý raz v mojom živote sme zostali počas leta vo vnútrozemí.

Celé mesto sa lepilo. Kľučky na dverách aj držadlá vo vlnkoch boli pokryté vrstvou potu, vzduch bol ťažký a zapáchal obedom z predošlého dňa. Dávali sme si studené sprchy, po byte sme behali v spodnej bielizni. Pod prúdom chladnej vody som si predstavovala, ako mi syčí pokožka a stúpa z nej para. V noci sme ležali na prikrývkach a čakali sme na nepokojný spánok s horúčkovitými snami.

Koncom augusta som oslavovala desiate narodeniny s premočenou tortou obklopená horúčavou a napätou atmosférou. Rodičia si cez víkend pozvali na obed svojich najlepších priateľov – mojich krstných rodičov Petara a Marinu. Dom, v ktorom sme trávievali letá, patrila Petarovmu dedkovi. Moja mama mala ako učiteľka prázdniny, takže sme si mohli užívať trojmesačnú dovolenku. Otec prichádzal za nami neskôr vlakom a všetci piati sme bývali na útesoch pri Jadranskom mori. Teraz

sme však boli zavretí na pevnine a víkendové večere sa zmenili na trápne predstieranie normálnosti.

Skôr než dorazili Petar s Marinou, som sa hádala s mamou pre oblečenie.

„Nie si nejaké zviera, Ana. Buď si oblečieš na večeru šortky, alebo nedostaneš nič.“

„V Tiske nosievam iba plavky,“ odvrkla som, no mama sa na mňa prísne pozrela, takže som si ich nakoniec na seba dala.

V ten večer sa dospelí venovali pravidelnej diskusii o tom, ako dlho sa poznajú. Radi zdôrazňovali, že sa priatelia ešte od čias, keď boli mladší než ja. Bez ohľadu na to, koľko som mala práve rokov. Debata sa končievala po dobrej hodine a fľaši FeraVina. Petar a Marina nemali deti, s ktorými by som sa mohla hrať, takže som sedela pri stole so svojou malou sestričkou v náručí a počúvala som ich súperenie o najďalej siahajúcu pamäť. Rahela mala iba osem mesiacov a nikdy nevidela pobrežie, takže som jej rozprávala o mori aj o našej malej loďke. Usmievala sa, keď som sa na ňu šklabila ako ryba.

Po večeri si ma Petar zavolať a vložil mi do ruky za hrst' dinárov. „Som zvedavý, či dokážeš prekonať svoj rekord,“ vyhlásil. Bola to taká naša hra – mala som utekať do obchodu kúpiť mu cigarety a on mi meral čas. Ak som prekonalala svoj rekord, nechal mi zopár drobných z výdavku. Strčila som si peniaze do vrecka na šortkách a zbehla som dolu schodmi celých deväť poschodí.

Bola som si istá, že toto bude ďalší nový rekord. Vymyslela som si lepšiu trasu, vedela som, ako rezať zákruty okolo rohov budov, aj ako sa vyhnúť zrážkam na uliciach. Minula som oranžový dom s nápisom *Pozor, zlý pes* (hoci tam nebol nijaký pes, odkedy si pamätám), preskočila som niekoľko betónových schodov a uhla som sa pred veľkokapacitnými kontajnermi. Pod klenutým priechodom, v ktorom večne zapáchal moč, som zadržala dych a uháňala som do mesta. Obehla

som najväčší výtlk pred barom plným denných konzumentov a mierne som spomalila iba pri starčekovi s rozkladacím stolom, ktorý predával ukradnuté čokolády. Červený prístrešok novinového stánku sa zachvel od mierneho závanu takmer ako cieľová vlajka.

Oprela som sa laktami o pult, aby som na seba upozornila predavača. Pán Petrović ma poznal a vedel, po čo som prišla, no v ten deň sa jeho úsmev podobal skôr na ironický úšľabok.

„Chceš srbské alebo chorvátske?“ Spôsob, akým zdôraznil obe národnosti, znel neprirodzene. Začula som, ako v správach týmto tónom hovorili o Srboch a Chorvátoch v súvislosti s bojmi v dedinách, no nikto mi nepovedal nič konkrétne. A nechcela som kúpiť nesprávne cigarety.

„Mohli by ste mi dať tie, čo vždy, prosím?“

„Srbské alebo chorvátske?“

„Veď viete. Tie so zlatým obalom.“ Usilovala som sa nazrieť dnu poza jeho mohutné telo a prstom som ukázala na poličku za ním. On sa však iba usmial a kývol na ďalšieho zákazníka, ktorý na mňa pohrdavo hľadel.

„Hej!“ skríkla som v snahe získať predavačovu pozornosť naspäť. Ignoroval ma a vydával ďalšiemu mužovi v rade. Hru som už síce prehrala, no aj tak som utekala domov tak rýchlo, ako som vedela. „Pán Petrović chcel, aby som si vybrala, či chcem srbské alebo chorvátske cigarety,“ hlásila som Petarovi. „Nevedela som, čo mám povedať, a nechcel mi nijaké dať. Mrzí ma to.“

Moji rodičia si vymenili pohľady a Petar mi naznačil, aby som sa mu posadila na kolená. Bol vysoký, vyšší než môj otec, a červenal sa z vína aj horúčavy. Vyliezla som na jeho mocné stehno.

„To je v poriadku,“ povedal a pohladil sa po bruchu. „Aj tak sa do mňa cigarety už nezmestia.“ Vytiahla som peniaze z vrecka a podala mu ich. Vtisol mi do dlane zopár mincí.

„Veď som nevyhrala.“

„Nie,“ odvetil. „Dnes to však nebola tvoja vina.“

V ten večer vošiel otec do obývačky, kde som spala, a sadol si na stoličku k starému pianínu. Zdedili sme ho po Petarovej tete – s Marinou preň nemali miesto. Nemohli sme si však dovoliť dať ho naladiť, takže prvá oktáva bola taká falošná, že všetky klávesy vydávali rovnaký unavený tón. Často som počula, ako môj otec stláča nožné pedále v rytme typického nervózneho poskakovania svojej nohy, no klávesov sa ani nedotkol. Po chvíli vstal a sadol si na laktovú opierku gauča, na ktorom som ležala. Chystali sme sa kúpiť pre mňa matrac.

„Ana, si hore?“

Skúšala som otvoriť oči. Cítila som, ako sa mi mihajú pod viečkami.

„Áno, som,“ podarilo sa mi zašepkať.

„Filter stošesťdesiat. Sú chorvátske. Aby si nabudúce vedela.“

„Filter stošesťdesiat,“ zopakovala som v snahe zapamätať si to.

Otec ma pobožkal na čelo a zaželel mi dobrú noc, no jeho prítomnosť som cítila vo dverách ešte dlho potom. Telom začláňal svetlo kuchynskej lampy.

„Keby som tam tak bol s tebou,“ zašepkal, ale nebola som si istá, či to hovorí mne. Ostala som teda ticho.

Ráno mal v televízii prejav Milošević, a keď som ho zbadala, zasmiala som sa. Mal veľké uši, tučnú červenú tvár, spodnú čeľusť ovisnutú ako deprimovaný buldog. Hovoril nosovým hlasom, ktorý sa výrazne odlišoval od nežného, chrapľavého prejavu môjho otca. S nahnevaným výrazom na tvári udieral pästou do rytmu svojho prejavu. Vravel niečo o vyčistení krajiny a stále to dookola opakoval. Netušila som, čo tým myslí, no ako rozprával a mlátil pästou do stola, bol čoraz červení. Začala som sa teda smiať, až mama vykukla spoza rohu, aby zistila, čo je také vtipné.

„Vypni to!“ Cítila som, ako sa mi rozpálili líca. Myslela som si totiž, že sa na mňa hnevá, lebo som sa smiala z niečoho, čo bol zrejme dôležitý prejav. Výraz na jej tvári však rýchlo zmäkol. „Chod' sa hrať,“ dodala. „Stavím sa, že tá Luka už predbehol a čaká na námestí.“

S mojím najlepším kamarátom Lukom sme trávili leto pre-
vážaním sa na bicykloch po hlavnom námestí a spontánne
zorganizovanými futbalovými zápasmi so spolužiakmi. Boli
sme pehaví, opálení, večne špinaví od trávy, a teraz, keď nám
ostávalo už iba niekoľko týždňov slobody pred začiatkom
školského roku, sme sa stretávali ešte skôr a ostávali sme von-
ku dlhšie, aby sme nepremrhali ani chvíľu z prázdnin. Luku
som našla na našej zvyčajnej cyklistickej trase. Jazdievali sme
bok po boku, Luka občas drgol svojím predným kolesom do
môjho, takže sme sa takmer zrazili. Bola to jeho najoblúbe-
nejšia zábavka a celou cestou sa smial, no ja som stále uva-
žovala o Petrovičovi. V škole nás učili, aby sme ignorovali
rozlišovanie medzi etnikami, hoci rozpoznať niečí pôvod sa
dalo veľmi ľahko už iba podľa priezviska. Namiesto toho sme
museli neustále opakovať panslávske slogany ako *bratstvo*
i jedinstvo, teda bratstvo a jednota. Teraz sa však zdalo, že
rozdiely medzi nami sú nakoniec predsa len dôležité. Lukova
rodina pochádzala z Bosny, zo zmiešaného štátu, z nejasnej
tretej kategórie. Srbi písali cyrilikou, Chorváti latinským pís-
mom, ale v Bosne sa používali obe. Odlišnosti v hovorenom
jazyku boli ešte nepatrnejšie. Uvažovala som, či existuje aj
špeciálna značka bosnianskych cigariet a či také fajčí Lukov
otec.

Len čo sme dorazili na námestie, zbadali sme dav ľudí. Bolo
mi jasné, že niečo nie je v poriadku. Vo svetle nového srbsko-
chorvátskeho delenia mi teraz všetko vrátane sochy bána Je-
lačića tasiaceho meč pripadalo ako kľúč k napätiu, ktoré som

predtým nevidela. Počas druhej svetovej vojny bol bánov meč namierený obranným gestom voči Maďarom, no komunisti dali potom v rámci neutralizácie národnostných symbolov sochu odstrániť. S Lukom sme sa prizerali, ako muži s lanami a ťažkými strojmi vracajú Jelačića po posledných voľbách na jeho pôvodné miesto. Teraz sa pozeral na juh, smerom na Belehrad.

Námestie bolo odjakživa obľúbené miesto stretnutí. Dnes sa však ľudia hemžili okolo podstavca sochy a zmätene hľadeli na spleť nákladných áut a traktorov. Tie boli zaparkované priamo na kamennej dlažbe námestia, kam zvyčajne nemali prístup ani bežné vozidlá. Plošinové nákladné autá po celom námestí boli plné kufrov, prepravných debien a rozličných domácich potrieb.

Spomenula som si na cigánsky tábor, okolo ktorého sme raz s rodičmi prechádzali, keď sme šli navštíviť hroby mojich starých rodičov do Čakovca. V obytných privesoch a návesoch za autami mali vraj záhadné nástroje a ukradnuté deti.

„Nalejú ti do očí kyselinu,“ varovala ma mama, keď som sa vrtela na lavici, kým môj otec zapaloval sviečky a modlil sa za svojich rodičov. „Malí slepí žobráci zarábajú trikrát viac ako tí, ktorí vidia.“ Chytila som ju za ruku a až do večera som bola ticho.

Zosadli sme s Lukom z bicyklov a opatrne sme kráčali k tej mase ľudí a ich majetku. Neboli tam však nijaké vatry ani cirkusové predstavenie. Nijaká hudba. Toto neboli kočovníci, ktorých som predtým videla na predmestiach dedín na severe.

Túto osadu postavili iba zo šnúr. Laná, špagáty, šnúrky z topánok, pásy látky rôznych hrúbok boli natiahnuté medzi autami, traktormi a kopami batožiny v prepracovanom trojuholníku. Na špagátoch viseli plachty, prikrývky, väčšie časti oblečenia, ktoré slúžili ako provizórne stany. S Lukom sme

hľadeli striedavo na seba a na tých neznámych ľudí. Nevedeli sme slovami vyjadriť, čo pred sebou vidíme, no chápali sme, že to nebude nič dobré.

Po obvode tábora horeli sviečky tesne vedľa škatúl, na ktoré niekto napísal nápis *príspevky pre utečencov*. Väčšina ľudí, ktorí prešli okolo, hodila niečo do škatúl, niektorí si dokonca vyprázdňovali vrecká.

„Čo sú to za ľudia?“ zašepkala som.

„Neviem,“ odvetil Luka. „Mali by sme im tiež niečo dať?“

Vytiahla som z vrecka dináre od Petara a podala som ich Lukovi. Bála som sa podísť bližšie. Luka mal tiež zopár mincí, takže som mu podržala bicykel, kým ich všetky nahádzal do škatule. Len čo sa naklonil, prepadol ma panický strach, že ho to šnúrové mesto zhltnie ako popínava rastlina v nejakom hororovom filme. Otočil sa, a keď som mu ukázala riadidlá jeho bicykla, jemne sa zapotácal. Na ceste domov som cítila, ako mi niečo zvierajú žalúdok do akéhosi uzla. Až po rokoch som zistila, že to bola vina tých, ktorí prežili.

So spolužiakmi sme hrávali futbal na východnej strane parku, kde bolo v tráve menej hrúd. Bola som jediné dievča, ktoré hralo futbal, no niekedy sem chodievali aj iné dievčatá. Skákali cez švihadlo alebo len tak klebetili.

„Prečo sa obliekaš ako chlapec?“ opýtalo sa ma raz jedno dievča s vrkočmi.

„Futbal sa lepšie hrá v nohaviciach,“ odvetila som. V skutočnosti to boli šaty od susedov, pretože sme si nemohli dovoliť nič lepšie.

Vymysleli sme si novú hru. Zbierali sme príbehy. Zvyčajne sa začínali reťazcom spleťtých vzťahov – bratranec z druhého kolena môjho najlepšieho kamaráta, šéf môjho strýka – a každý, kto kopol loptu do improvizovanej (teda kedykoľvek spochybniteľnej) bránky, musel porozprávať svoj príbeh. Vznikla

tak akási súťaž krvavých scén. Ocenený bol ten, kto vedel čo najkreatívnejšie opísať explózie mozgov svojich vzdialených priateľov. Stjepanov bratranec videl, ako mína odtrhla nohu nejakému dieťaťu. Kúsky kože boli potom ešte týždeň prilepené v drážkach chodníka. Tomislav zase počul o chlapcovi, ktorému v Zahore strelil do oka ostrelovač. Očná guľa mu vytekla ako vajce, rovno pred ostatnými.

Moja mama doma chodila hore-dolu po kuchyni, telefonovala s priateľmi v iných mestách, potom vystrčila hlavu z okna a posúvala novinky do vedľajšieho bloku. Bola som blízko nej, keď žene na druhom konci šnúry na bielizeň rozprávala o rastúcom napätí na brehoch Dunaja. Usilovala som sa zapamätáť si čo najviac a znovu som utekala za svojimi kamarátmi. Bolo to ako mestská špiónska sieť. Informácie, ktoré sme začuli, sme si odovzdávali ako štafetu vrátane príbehov o obetiach, ktoré nám boli čoraz vzdialenejšie.

V prvý deň školy si učiteľka zapisovala dochádzku a zistila, že jeden zo spolužiakov chýba.

„Vie niekto niečo o Zlatkovi?“ spýtala sa.

„Možno sa vrátil do Srbska, kam patrí,“ odvetil Mate. Odjakživa mi bol odporný. Niektorí sa zachichotali, no učiteľka ich zahriakla. Stjepan vedľa mňa zodvihol ruku.

„Presťahoval sa,“ povedal.

„Presťahoval?“ Učiteľka začala listovať v papieroch na písacej podložke. „Si si istý?“

„Býval v našom bloku. Pred dvomi dňami som videl, ako jeho rodina nosí do nákladného auta veľké kufre. Povedal, že musia odísť, kým začnú letecké útoky. Vraj mám všetkých pozdraviť.“ Všetci si okamžite začali nervózne šuškať.

„Čo sú to letecké útoky?“

„Kto bude teraz našim brankárom?“

„Chvalabohu, že je preč!“

„Drž hubu, Mate!“ okríkla som ho.

„Stačilo!“ vyhlásila učiteľka. Všetci sme stíchli.

Vysvetlila nám, že letecký útok je, keď lietadlá lietajú ponad mestá a usilujú sa zbombardovať budovy. Na tabuľu nakreslila mapy s úkrytmi, potom nám vymenovala, čo by sme si mali v prípade nutnosti zobrať so sebou do podzemia: rádio s frekvenciou AM, kanvicu s vodou, baterku, batérie do baterky. Nechápala som, či lietadlá chcú bombardovať ktoré budovy ani ako odlíšiť bežné lietadlo od toho zlého, no bola som rada, že sme sa neučili. Čoskoro však začala udierať po tabuľi, čím vznikol hrozivý kúdol kriedového prachu. Vzdychna si, akoby sa leteckých útokov nevedela dočkať, a pritom si rukou odstraňovala zvyšky kriedy, ktoré sa jej usadili v záhyboch sukne. Potom sme začali preberať neskrátené delenie bez toho, aby sme mali šancu na akékoľvek otázky.

Stalo sa to, keď ma mama poslala po mlieko. Predávali ho v klzkých plastových vreckách, ktoré sa triasli pri každom mojom pokuse pevne ich uchopiť. Na riadidlá bicykla som si preto primontovala kartónovú škatuľu, aby som mohla ten nespolutracujúci náklad prevážať. Vo všetkých obchodoch blízko nášho bytu sa však mlieko minulo. Vlastne sa v nich míňalo postupne všetko, tak som poverila Luku, aby sa so mnou pustil do pátrania. Územie expedície sme pomaly rozširovali, až sme museli podniknúť odvážny výlet hlboko do mesta.

Prvé lietadlo letelo veľmi nízko a s Lukom sme prisahali každému, kto nás bol ochotný počúvať, že sme videli pilotovi priamo do tváre. Prikrčila som sa, skrútila som riadidlá pod seba a spadla som. Luka sa díval na oblaky, až zabudol prestať šliapať do pedálov, vrazil do môjho bicykla a pristál dolu tvárou. Pritom si porezal líce o dlažbovú kocku na chodníku.

S námahou sme sa postavili. Adrenalin prelušil nával bolesti, keď sme sa usilovali dať do poriadku svoje bicykle.

Potom sa spustil poplach. Praskanie fušerského rádia a zavýjanie sirény, akoby do megafónu vrieskala nejaká žena. Pustili sme sa do behu. Krížom cez cestu a bočnými uličkami.

„Ktorý je najbližšie?“ usiloval sa Luka prekričať hluk. Predstavila som si mapu na tabuli v škole s hviezdikami a šípkami, ktoré označovali rôzne chodníčky.

„Jeden je pod škôlkou.“ Pod kľzáčkou na našom prvom ihrisku viedlo zopár betónových schodov k trojitým oceľovým dverám, ktoré boli hrubé ako encyklopédia. Držali ich dvaja muži a ľudia sa tam rútili do temnoty z rôznych strán. Keďže sme nechceli svoje bicykle nechať napospas blížiacej sa záhube, opreli sme ich čo najbližšie ku vchodu.

V úkryte zapáchali pleseň a neumyté telá. Len čo si moje oči privykli na tmú, pohľadom som preskúmala priestor. Boli tam poschodové posteľe, drevená lavica blízko dverí a ďaleko v kúte bicyklový generátor. So spolužiakmi sme počas ďalších útokov mali vo zvyku súperiť o možnosť sedieť na ňom a strkali sme sa, aby sme mohli aspoň na chvíľu tlačením do pedálov vyrábať elektrinu, ktorá poháňala svetlá v kryte. Pri prvom raze sme si však bicykel takmer nevšimli. Boli sme priveľmi zaneprázdnení sledovaním tej zvláštnej skladby ľudí, ktorých poplach odtrhol od denných aktivít a natlačil do brlohu zo studenej vojny. Skúmala som skupinku najbližšie pri mne – muži v podnikateľských oblekoch, pracovných kombinézach a bundách mechanikov, ako mal môj otec, ženy v pančuchách a úzkych sukniach, iné v zásterách s bábätkami v náručí. Uvažovala som, kde je asi moja mama s Rahelou. Blízko nášho bloku nebol nijaký verejný úkryt. Potom som začula, ako na mňa kričí Luka. Oddelil nás totiž nával nových ľudí. Hmatom som si predrala cestu k nemu a spoznala som ho podľa obrysov nezbedných vlasov.

„Krváčaš,“ vzdychla som.

Luka si rukou pretrel čelo, aby podľa krvavých stôp na rukáve zistil, kde mu tečie krv.

„Čakal som, že sa to stane. Včera večer som počul, ako o tom otec hovorí.“ Lukov otec pracoval v policajnej akadémii a mal na starosti zaškolovanie nováčikov. Hnevalo ma, že Luka nespomenul pravdepodobnosť leteckého útoku už skôr. Pôsobil tam dole v tme spokojne, ruku mal voľne opretú o priečku rebrička poschodovej postele.

„Prečo si mi o tom nepovedal?“

„Nechcel som ťa vystrašiť.“

„Nie som vystrašená,“ odvetila som. Ani som nebola. Ešte nie.

Znovu sa ozvala siréna, tentoraz na znamenie, že vzduch je čistý. Muži zatlačili do dvier a my sme vystúpili po schodoch v neistote, čo nás vonku čaká. Hore bolo stále denné svetlo, takže slnko mi zastrelilo zrak rovnako ako tma predtým. Videla som iba bodky. Po chvíli sa stratili a zbadala som detské ihrisko. Nezmenené. Nič sa nestalo.

Doma som sa vrátila do dverí a oznámila som mame, že v celom Záhrebe nemajú mlieko. Odtisla stoličku od kuchynského stola, na ktorom známkovala študentské práce, postavila sa a pritom si pritisla Rahelu bližšie na hrud'. Rahela vykrikla.

„Si v poriadku?“ spýtala sa mama. Potom ma silno objala.

„Je mi fajn. Šli sme do škôlky. Kde si bola ty s Rahelou?“

„V suteréne. Pri šupe.“

Pre suterén našej bytovky boli typické dve veci: špina a šupa. Každá rodina mala šupu, teda drevený sklad s visiacim zámkom. Často som pchala hlavu do medzery medzi dvere a pánky, aby som nazrela dovnútra na najúbohejší rodinný majetok. Zbožňovala som to. My sme v šupe držali zemiaky, keďže sa im v tej tme dobre darilo. Suterén nepôsobil veľmi bezpečne. Neboli tam veľké kovové dvere ani poschodové postele či generátor. Mama však zosmutnela, keď som sa na to neskôr opýtala.